

[Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας]

Το γλωσσικό ζήτημα

Πέτρος Διατσέντος (2007)

Το ιστορικό πλαίσιο

Το γλωσσικό ζήτημα όπως αναδύεται στα τέλη του 18ου αιώνα αφορά στην επιλογή και ανάδειξη μιας γλωσσικής ποικιλίας σε γλώσσα παιδείας με άμεσο σκοπό την εθνική αφύπνιση και χειραφέτηση, και από το 1830 στην παγίωση μιας εθνικής γλώσσας, δηλαδή την ανάδειξη μιας ποικιλίας σε μοναδική γλώσσα του ελληνικού εθνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας. Το γλωσσικό θα αποτελέσει από πολύ νωρίς μέρος ευρύτερων πολιτικών ζητημάτων και θα πολωθεί στη διαμάχη ανάμεσα στη δημοτική και την καθαρεύουσα.

Ο ελληνόφωνος χώρος τον 18ο αιώνα διαπερνάται από πολλαπλές γλωσσικές ποικιλίες της νέας ελληνικής, γραπτές και προφορικές. Από την άλλη, οι πληθυσμοί ή οι ελίτ που ταυτίστηκαν πριν το 1821 με το ελληνικό εθνικό σχέδιο δεν ήταν αποκλειστικά ελληνόφωνοι: η αλβανική, η βλάχικη και η σλαβομακεδονική, μέσα από τις κατά τόπους διαλέκτους τους, μιλιόνταν από ανθρώπους μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και κάποιοι που στο γύρισμα προς τον 19ο αιώνα ταυτίστηκαν με τα σχέδια ίδρυσης ελληνικού εθνικού κράτους και λίγο αργότερα εντάχθηκαν σε αυτό.

Με την ίδρυση του εθνικού κράτους το 1830, αρχίζει μια διαδικασία μετάβασης προς μια κατάσταση σχετικής μονογλωσσίας. Παρατηρώντας δηλαδή αυτό που συνέβη στην Ελλάδα καθώς και σε ένα μεγάλο αριθμό εθνικών κρατών στην Ευρώπη και τον μεσογειακό χώρο, καταλαβαίνουμε ότι ο 19ος και 20ός ήταν αιώνες που χαρακτηρίστηκαν από την εξασθένηση ή και εξαφάνιση της γλωσσικής ποικιλότητας.

Από τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό στην Επανάσταση

Κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού τίθενται οι βάσεις και οι όροι του γλωσσικού ζητήματος. Από τα μέσα του 18ου αιώνα διαμορφώνονται σχέδια πολιτικής χειραφέτησης από την οθωμανική διοίκηση, τα οποία συγκλίνουν στον στόχο δημιουργίας ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας. Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο αναπροσδιορίζεται η «διγλωσσική» κατάσταση της νέας ελληνικής. Οι φιλολογικές, αισθητικές, λογοτεχνικές ή θρησκευτικές πτυχές του γλωσσικού υποστελλονται, ενώ αναδεικνύεται έντονα η πολιτική του διάσταση.

Μέσα στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα θα αναδυθούν και οι κυριότερες τάσεις προς την κατεύθυνση της μεταρρύθμισης της γλώσσας. Έτσι από τη μια διαμορφώνεται ένας πυρήνας αρχαϊστών λογίων που διεκδικεί την ανόρθωση της αρχαίας ελληνικής. Ο στόχος αυτός συνοδεύτηκε, μεταξύ άλλων, από την πίστη πως με την αναβίωση της αρχαίας γλώσσας θα αναβίωνε η φιλολογία και η επιστήμη στον νεοελληνικό χώρο, γεγονός που θα ήταν ακατόρθωτο με τη χρήση της «παρηκμασμένης και βάρβαρης ρωμαϊκής». Ο Θεόφιλος Κορυδαλλεύς και ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος, για παράδειγμα, οπαδοί νεωτεριστικών ιδεών, υποστηρίζουν την ανάγκη ανόρθωσης της αρχαίας. Ο στόχος αυτός θεωρούνταν ρεαλιστικός και πραγματοποιήσιμος, δεδομένου ότι η αρχαία δεν ήταν γι' αυτούς μια γλώσσα νεκρή όπως άλλες αρχαίες γλώσσες. Την ανόρθωση της αρχαίας και τον εξαρχαϊσμό της νέας θα διεκδικήσουν, ιδιαίτερα σθεναρά πολλές φορές, μείζονες λόγιοι όπως οι Ευγένιος Βούλγαρης, Νεόφυτος Δούκας, Στέφανος Κομμητάρης και Σ. Κοδριακός.

Από την άλλη, μέρος λογίων θα υποστηρίξει τη μεταρρύθμιση της γλώσσας στη βάση κάποιας προφορικής ποικιλίας ή αυτού που την εποχή εκείνη θα ονομάσουν *κοινή γλώσσα*, *απλή - φυσική*, *ρωμαίικη* και για κάποιους *αιολοδωρική*. Στόχος και διακύβευμα για τους εκπροσώπους αυτού του ρεύματος είναι η εξάπλωση της παιδείας και η πνευματική ανόρθωση του έθνους. Κύριοι εκπρόσωποί του είναι ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Δ. Καταρτζής, οι Γ. Κωστανάς και Δ. Φιλιππίδης, ο Χ. Ψαλίδας, ο Ι. Βηλαράς, ο Ρήγας και ο

A. Χριστόπουλος.

Ανάμεσα στις δυο αυτές τάσεις θα τοποθετηθεί ο Κοραΐς και οι συμπορευόμενοι με αυτόν λόγιοι, ο οποίος θα προτείνει τη μεταρρύθμιση της προφορικής γλώσσας μέσα από τον «καθαρισμό» ή «αποσκορακισμό» των «βαρβαρόμορφων» στοιχείων της και τον κατάλληλο εμπλουτισμό της από την αρχαία.

Η διαμάχη που αναδύεται στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα, οξύνεται στις αρχές του νέου, ενώ από το 1811 δημιουργείται πόλωση ανάμεσα στους αρχαϊστές και τους καθαριστές λογίους με επικεφαλής από τη μια τον Ν. Δούκα και τον Σ. Κοδρικά, και από την άλλη τον Θ. Φαρμακίδη και τον Α. Κοραΐ. Ο Λόγιος Ερμής, ο οποίος εκδίδεται στη Βιέννη από τον Άνθιμο Γαζή και λίγο αργότερα από τον Θ. Φαρμακίδη, γίνεται το βήμα των γλωσσικών αρχών του Κοραΐ, ενώ από το 1816 εμφανίζεται δυναμικά στη διαμάχη και ο Κοδρικός, ο οποίος θα αρθρογραφήσει μέσα από τις στήλες της *Καλλιόπης*. Η διαμάχη αυτή αποκτά οξύτατο χαρακτήρα και κινείται συχνά σε πεδία πέραν της γλώσσας και του γλωσσικού ζητήματος. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα δει το φως το 1818 η *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου* του Κοδρικά, η οποία αποτελεί κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού μία από τις σημαντικότερες και συστηματικότερες προσπάθειες κωδικοποίησης γραπτής γλώσσας.

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης κάθε συζήτηση σχετικά με το γλωσσικό διακόπτεται, ενώ κύριο μέλημα των εγγράμματων ελίτ είναι το στήσιμο της κρατικής μηχανής και οι διπλωματικές σχέσεις με τις ευρωπαϊκές χώρες. Κατά την περίοδο αυτή καθιερώνεται εκ των πραγμάτων η επίσημη γλώσσα του κράτους, χωρίς να υπάρξει προηγούμενη απόφαση ή ρητή νομοθετική ρύθμιση. Έτσι, με τρόπο σχεδόν φυσικό, στην εννεαετή διάρκεια των εχθροπραξιών μια αρχαΐζουσα ποικιλία θα χρησιμοποιηθεί στα νομοθετικά κείμενα, τις διοικητικές πράξεις, τις αναφορές και τα έγγραφα των νεότευκτων υπηρεσιών. Οι τρεις εφημερίδες που θα κυκλοφορήσουν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης θα κάνουν χρήση, και αυτές, της καθαρεύουσας. Έτσι στα 1833 με την άφιξη του Όθωνα και την παγίωση των δομών της πολιτικής εξουσίας, έχουμε μια *de facto* επίσημη γλώσσα, η οποία είναι η καθαρεύουσα. Το ίδιο ιστορικό γεγονός, ο εννεαετής δηλαδή ξεσηκωμός, λειτουργεί ταυτόχρονα και ως καταλύτης για τη διαμόρφωση μιας προφορικής κοινής. Το θέατρο των εχθροπραξιών και κατόπιν το ελλαδικό βασίλειο περιχαράκωνουν τον χώρο όπου θα αποκρυσταλλωθεί η προφορική κοινή, ενώ η μέλλουσα πρωτεύουσα θα λειτουργήσει ως χοάνη για τους ελληνόφωνους της οθωμανικής επικράτειας και της διασποράς. Έτσι, με τη λήξη της Επανάστασης θα έχουμε μια άρρητα επίσημη γλώσσα καθώς και μια, υπό συνεχή διαμόρφωση, προφορική κοινή, οι οποίες επικυρώνουν τη συνέχιση της «διγλωσσικής» κατάστασης στον ελληνόφωνο χώρο με την ίδρυση του ελληνικού εθνικού κράτους.

Ο βραχύς 19ος αιώνας της καθαρεύουσας: 1830-1885

Η πεντηκονταετία που ακολουθεί την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους είναι η περίοδος όπου επιχειρείται η παγίωση της καθαρεύουσας ως εθνικής γλώσσας και η ισχυροποίηση της ιδεολογικής της νομιμότητας. Η γλωσσική μεταρρύθμιση θεωρείται πριν απ' όλα υπόθεση των εγγράμματων στρωμάτων, ενώ το κράτος, το οποίο δεν παρεμβαίνει, συγκατατίθεται άρρητα σε αυτή την κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο ίδιο και τις εγγράμματες ελίτ. Οι λόγιοι, από τη μεριά τους, θεωρούν τη μεταρρύθμιση ως μια αυτορρυθμιζόμενη και μακροπρόθεσμη διαδικασία, στο τέλος της οποίας θα αποκρυσταλλωθεί με τρόπο φυσικό η νέα εθνική γλώσσα. Έτσι, αυτό που χαρακτηρίζει την περίοδο είναι η ασθενής παρουσία του κράτους στα θέματα διαμόρφωσης γλωσσικής πολιτικής και επέμβασης στη διαδικασία μεταρρύθμισης της γλώσσας.

Η πρώτη εικοσιπενταετία είναι μια περίοδος όπου οι εξελίξεις στο Ανατολικό Ζήτημα καθώς και τα πρώτα βήματα του ανεξάρτητου Βασιλείου καθιστούν σαφές στις ελληνικές ελίτ ότι η επέκταση των συνόρων και τα αλυτρωτικά σχέδια δεν πρόκειται να επιτευχθούν, τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα, μέσα από στρατιωτικές επιχειρήσεις ή υποκινούμενες εξεγέρσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία. Μέσα στην νέα συγκυρία που προκύπτει, την επόμενη του Κριμαϊκού Πολέμου, οι έλληνες εγγράμματοι θα θέσουν ως πρωτεύοντα στόχο

την ελληνική πολιτιστική κυριαρχία στα Βαλκάνια και την αφομοίωση των ορθόδοξων βαλκανικών ελίτ. Αυτό θα αποτελέσει εναλλακτική λύση στα σχέδια άμεσης επέκτασης και προσάρτησης νέων εδαφών και πληθυσμών. Στο νέο αυτό πλαίσιο, το βάρος θα πέσει στην διάχυση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας ως φορέων πολιτισμού και προόδου στα Βαλκάνια.

Την ίδια περίοδο, ενώ οι επαφές ελλήνων και δυτικών λογίων πολλαπλασιάζονται, αναδύονται στην Ευρώπη οι νεοελληνικές σπουδές και το ενδιαφέρον δεν αργεί να στραφεί στην κατάσταση της νέας ελληνικής και στις σχέσεις της με την αρχαία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ιδρύεται στη Γαλλία ο Σύλλογος για τη Διάδοση των [αρχαίων] Ελληνικών Γραμμάτων, όπου συγκεντρώνονται πολλοί από τους σημαντικότερους ελληνοιστές της Ευρώπης καθώς και σημαντικός αριθμός ελλήνων εγγράμματων. Το ενδιαφέρον για τα νέα ελληνικά εκφράζεται επίσης από τις διαλεκτολογικές μελέτες που εγκαινιάζονται από γερμανούς, αρχικά, λογίους, από τις νέες πραγματείες για τη σχέση αρχαίας και νέας προφοράς και από δοκίμια σχετικά με τη γλωσσική κατάσταση των Νεοελλήνων. Σε ένα σημαντικό μέρος αυτών των μελετών θα τονιστεί, με ιδιαίτερο πολλές φορές θαυμασμό, η εγγύτητα αρχαίας-νέας και κυρίως αρχαίας και γραπτής γλώσσας. Τη δεκαετία του 1860, με πρωτοβουλία του γάλλου ελληνοιστή G. Eichtal γίνονται κάποιες προσπάθειες και ανοίγει συζήτηση για την προώθηση των αρχαίων ελληνικών ως διεθνούς γλώσσας επικοινωνίας.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, η πορεία της γλωσσικής μεταρρύθμισης αναλώνεται σε μια προσπάθεια προοδευτικής προσέγγισης προς τους αρχαίους τύπους, πορεία που αρχίζει σιγά σιγά να θεωρείται δεδομένη και αυτονόητη από ένα μεγάλο μέρος λογίων. Από την άλλη, οι προσπάθειες μεταρρύθμισης της νέας ελληνικής στη βάση της προφορικής κοινής τείνουν να περιθωριοποιηθούν μέχρι, τουλάχιστον, το 1888. Έτσι, σε αυτή τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, εξηγούνται οι έντονες και συστηματικές προσπάθειες εξαρχαϊσμού της καθαρεύουσας ή, ακόμα, η αποκλειστική διδασκαλία των αρχαίων^[1] στο σχολείο, καθώς η διδασκαλία της καθαρεύουσας, που δεν υφίσταται αυτόνομα, υπάρχει μόνο ως παράρτημα του μαθήματος των αρχαίων. Η σύλληψη της μεταρρύθμισης ως μιας αυτορρυθμιζόμενης και μακροπρόθεσμης διαδικασίας, η σχετική ελευθερία παραγωγής νεολογισμών και ύφους από τους εγγράμματους, η απουσία μιας Ακαδημίας και, ευρύτερα, του κράτους μέσα στη γλωσσική μεταρρύθμιση εξηγούν εν μέρει την έντονη ανομοιογένεια της καθαρεύουσας σε αυτή την περίοδο.

Έτσι στη διάρκεια αυτής της περιόδου, που χαρακτηρίζεται από τα γεγονότα που μόλις περιγράψαμε, καταγράφονται και οι πρώτες απόπειρες κατασκευής της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας και συγκρότησης της γλωσσολογικής επιστήμης. Ο στόχος τού όσο το δυνατόν μεγαλύτερου εξαρχαϊσμού, η ιστορική συγκυρία, καθώς και οι ανάγκες ιδεολογικής θεμελίωσης του ελληνικού εθνικισμού θα θέσουν, πολλές φορές ανεξίτηλα, το στίγμα τους στον τρόπο σύλληψης της ιστορίας και των χαρακτηριστικών της ελληνικής γλώσσας. Μέσα από αυτό το πνεύμα νέα και αρχαία γλώσσα θα θεωρηθούν ως μία κι ενιαία, η εξέλιξη της θα θεωρηθεί ως αποτέλεσμα ιδιαίτερων ενδογενών χαρακτηριστικών της, καθιστώντας την ουσιαστικά ανεξάρτητη από τον ιστορικό χρόνο και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, και εν τέλει θα ιδωθεί ως μια οντότητα εξαιρετική και ως μοναδική περίπτωση στην ιστορία των γλωσσών.

Από τον Ψυχάρη στις πρώτες μεταρρυθμίσεις (1885-1929)

Η αλλαγή των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών που παρατηρείται από το 1880 και ύστερα επηρεάζει ουσιαστικά τη γλωσσική συζήτηση: η δεκαετία του 1880 σηματοδοτεί την έναρξη της τρικουπικής περιόδου με τις τομές και τις ρήξεις που, ως ένα σημείο, θα επιφέρει στους πολιτικούς θεσμούς και την οικονομία. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου παρακολουθούμε κάποιες πρώτες προσπάθειες μεταρρύθμισης στη παιδεία, ενώ το κράτος επιχειρεί να συγκεντρώσει και να ανακτήσει εξουσίες που ως τότε είχαν παραχωρηθεί άρρητα σε εξωθεσμικούς φορείς. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα γίνουν κάποια πρώτα δειλά βήματα παρέμβασης στο γλωσσικό: το 1882 θα επιχειρηθεί να ανακοπεί το υπεραρχαϊστικό κύμα και η ετερογένεια στη γραπτή γλώσσα με την εισαγωγή της διδασκαλίας της νέας ελληνικής (ουσιαστικά της καθαρεύουσας) στα σχολεία• την ίδια στιγμή η πολιτική εξουσία θα απαιτήσει για τον εαυτό της ένα μέρος

της γλωσσικής πολιτικής που ασκείται μέχρι πολύ αργά στον 19ο αιώνα από μη επίσημους φορείς, όπως είναι οι σύλλογοι και τα φιλολογικά περιοδικά.

// Ο καθ. Εμμανουήλ Κριαράς μιλάει για το έργο του Ψυχάρη

Στη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας του αιώνα, η κυρίαρχη αντίληψη για τη γλωσσική μεταρρύθμιση θα αρχίσει να χάνει σιγά σιγά τα ιδεολογικά και πολιτικά της ερείσματα. Ένα μέρος των νέων αστικών στρωμάτων, που συσπειρώνεται γύρω από τις τρικουπικές μεταρρυθμίσεις, θα ζητήσει πιο γενναία βήματα σχετικά με τη γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα θα θέσει τη γλωσσική μεταρρύθμιση στο επίκεντρο της εθνικής ανόρθωσης. Στα 1888 ο Γιάννης Ψυχάρης δημοσιεύει το Ταξίδι του επιφέροντας μια πολυεπίπεδη ρήξη σε ό,τι αφορά τις γλωσσικές αντιλήψεις, καθώς θα απαιτήσει τον ολοκληρωτικό εκτοπισμό της καθαρεύουσας από όλα τα επικοινωνιακά πεδία. Από την άλλη, θα θεωρήσει τη σταδιακή εισαγωγή της δημοτικής ως το βασικό μέσο για την επίτευξη των εθνικών στόχων. Επίσης, θα μιλήσει για ρύθμιση και ομαλοποίηση της δημοτικής, ενώ ταυτόχρονα θα επιχειρήσει την εφαρμογή των γλωσσολογικών του συμπερασμάτων στη λογοτεχνία. Αυτό που ο Ψυχάρης διακηρύσσει το 1888 ως γλωσσικό μανιφέστο, ο Ε. Ροΐδης θα το συστηματοποιήσει λίγα χρόνια αργότερα, διατυπώνοντας μέσα από το βιβλίο του Είδωλα το Κατηγορώ κατά της καθαρεύουσας, χρησιμοποιώντας ένα λόγο λιγότερο ιδεολογικό και περισσότερο επιστημονικό.

Ταυτόχρονα, στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα παρατηρούμε την αλλαγή στάσης απέναντι στη «δημώδη γλώσσα». Τα συμπεράσματα της ιστορικής γλωσσολογίας, η εντεινόμενη, από τα μέσα του αιώνα, επαφή με τις διαλέκτους, η συλλογή διαλεκτικών λεξιλογικών στοιχείων και η αντικειμενική ανάγκη ιδεολογικής χρήσης των διαλέκτων από τον νεοελληνικό εθνικισμό αίρουν πολλές από τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που κυριάρχησαν τους προηγούμενους αιώνες σχετικά με τη δημώδη γλώσσα• έτσι, η καθαρεύουσα αρχίζει να χάνει κάποια από τα ιδεολογικά στηρίγματα του παρελθόντος.

Το τέλος του αιώνα θα βαρύνουν δυο σημαντικά γεγονότα που θα γίνουν καταλύτης γι' αυτά που θα ακολουθήσουν έως το 1912: από τη μια έχουμε την ήττα του 1897 από τον οθωμανικό στρατό, που ακυρώνει εκ νέου τις αλυτρωτικές βλέψεις του νεοελληνικού εθνικισμού, ενώ από την άλλη η πτώχευση του 1893 επισημαίνει την αδυναμία θεμελίωσης ενός πραγματικά *Πρότυπου Βασιλείου*. Έτσι με την ανατολή του νέου αιώνα παρατηρούνται ολόένα και μεγαλύτερες πιέσεις με στόχο την κοινωνική και πολιτική μεταρρύθμιση. Το πλαίσιο που διαμορφώνεται στις αρχές του 20ού αιώνα φαίνεται περισσότερο γόνιμο και δεκτικό απέναντι στις καινούργιες αναζητήσεις και προτάσεις που αρχίζουν να αναδύονται.

Μια σειρά γεγονότων στα πρώτα χρόνια του νέου αιώνα θα σημάνει την οριστική όξυνση του κλίματος και τη δριμεία αντιπαράθεση ανάμεσα στους δημοτικιστές και τους οπαδούς της καθαρεύουσας. Μέσα στο πλαίσιο της γραμμής^[2] που χάραξε ο Ψυχάρης, ο Πάλλης θα επιχειρήσει να μεταφράσει το Ευαγγέλιο στα νέα ελληνικά και θα επαφεληθεί, για λογαριασμό των δημοτικιστών, από την άτυχη πρωτοβουλία της βασίλισσας Όλγας για μετάφραση των Ευαγγελίων. Έτσι, θα ξεκινήσει να δημοσιεύει το 1901 σε συνέχειες, στην εφημερίδα *Ακρόπολη*, τη δική του μετάφραση - γεγονός που πήρε έντονα αρνητικές διαστάσεις σε ένα μεγάλο κομμάτι του Τύπου, προκάλεσε την αντίδραση της Συνόδου, των φοιτητών του Πανεπιστημίου, ενώ ταυτόχρονα έγινε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από την αντιπολίτευση. Οι συγκεντρώσεις που οργανώνονται τον Νοέμβρη του 1901 καταλήγουν σε βίαια επεισόδια με αρκετούς νεκρούς και κάτω από το κλίμα πίεσης που δημιουργείται, η κυβέρνηση του Θεοτόκη οδηγείται σε παραίτηση. Πρόκειται ουσιαστικά για την αυλαία μιας σειράς γεγονότων που θα ακολουθήσουν και θα σημάνουν τον διωγμό των δημοτικιστών καθώς και των πρωτοβουλιών τους. Τα μέτωπα ανοίγουν το ένα μετά το άλλο από την πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα. Γεγονότα παρόμοιας έμπνευσης με τα *Ευαγγελιακά* θα ακολουθήσουν το 1903 με τη μετάφραση στη δημοτική και τη σκηνοθεσία της *Ορέστειας*. Από την άλλη οι παιδαγωγικές και γλωσσικές πρωτοβουλίες του Αλέξανδρου Δελμούζου στο Παρθεναγωγείο του Βόλου θα καταλήξουν στον διωγμό του (1911) και στη δίκη του Ναυπλίου τρία χρόνια αργότερα. Ο Παλαμάς, επίσης, λόγω της δημοσίευσης των γλωσσικών του θέσεων θα υποστεί δυο φορές (1908 και 1911) ποινές που θα κυμανθούν από την απλή επίπληξη έως την προσωρινή του παύση από τη θέση του γραμματέα του πανεπιστημίου. Στην Αναθεωρητική Βουλή του 1911 θα ψηφιστεί άρθρο, με το οποίο θα αναγνωρίζεται και επίσημα η

καθαρεύουσα, ενώ θα προβλέπονται κυρώσεις για όσους επιχειρούν να «παραφθείρουν» τη γλώσσα του κράτους.

Μέσα σε αυτή την πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα, οι νεοπαγείς δημοτικιστικές ομάδες θα πολλαπλασιάσουν τις πρωτοβουλίες τους, ενώ θα προσπαθήσουν να προσδιορίσουν και το ιδεολογικό τους στίγμα. Αυτά τα χρόνια το κίνημα χαρακτηρίζεται από ιδεολογική πολυσυλλεκτικότητα. Η εφημερίδα *Νουμάς*, που ιδρύεται το 1903 και της οποίας στόχοι καθίστανται σιγά σιγά η καλλιέργεια της δημοτικιστικής λογοτεχνίας και η προπαγάνδισή των αντίστοιχων ιδεών, γίνεται το βήμα των νέων ιδεολογικών αναζητήσεων και ζυμώσεων. Έτσι τα αιτήματα εισαγωγής, ρύθμισης και εξάπλωσης της δημοτικής καθίστανται αργά αλλά σταθερά μέρος ευρύτερων ιδεολογικών ρευμάτων. Όσοι μέσα από τις θέσεις τους εκπροσωπούν τις αστικές φιλελεύθερες ιδέες θα θεωρήσουν τη δημοτική ως τη «γλώσσα του λαού, της λαϊκής εκπροσώπησης, της λαϊκής παιδείας. Από την άλλη με την ανάδυση των σοσιαλιστικών ιδεών, η ίδια γλωσσική ποικιλία θα θεωρηθεί ως «γλώσσα της εργατικής τάξης και πνευματικό όπλο για την κοινωνική πάλη και για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας. Το επιχείρημα της εισαγωγής και εξάπλωσης της δημοτικής κατά τη διάρκεια των ετών αυτών θα φτάσει να γίνει μέχρι και μέρος ρατσιστικών θέσεων. Όμως η κοινή συνισταμένη των ιδεολογικών αναζητήσεων θα είναι το εκσυγχρονιστικό πνεύμα που χαρακτηρίζει τις διαφορετικές προσεγγίσεις. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο θα αποκρυσταλλωθεί και η θέση της άμεσης και απαραίτητης εισαγωγής της δημοτικής στο σχολείο ως μέρος μιας ευρύτερης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης• έτσι γεννιέται ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός^[3], ο οποίος θα συσπειρώσει ένα μεγάλο μέρος των δημοτικιστών διανοουμένων έως τον Μεσοπόλεμο.

Παράλληλα με τις ιδεολογικές συζητήσεις, η πρώτη δεκαετία του αιώνα χαρακτηρίζεται από πρωτοβουλίες που στοχεύουν στη συσπείρωση των δημοτικιστών, την εξάπλωση της εν λόγω ποικιλίας και την προπαγάνδισή των δημοτικιστικών ιδεών. Οι περισσότερες πρωτοβουλίες αυτής της περιόδου δεν θα καταφέρουν να παγιωθούν και να επιβιώσουν, ερχόμενες αντιμέτωπες με τις διώξεις και την καταστολή των επίσημων αρχών και τις υποκινούμενες αντιδράσεις εξωθεσμικών ομάδων. Από την άλλη, ο ακόμα ρευστός χαρακτήρας του δημοτικισμού και οι έντονες αναζητήσεις δημιουργούν διαφωνίες και τριβές οδηγώντας σε αδιέξοδο πολλές πρωτοβουλίες. Η *Εταιρία της Εθνικής Γλώσσας*, για παράδειγμα, διαλύεται ένα μόλις χρόνο μετά την ίδρυσή της, εξαιτίας της διαφωνίας ανάμεσα στους ψυχαρακούς δημοτικιστές και αυτούς που θα υποστηρίξουν μετριοπαθέστερες γλωσσικές θέσεις.

Οι επιστημονικές αναζητήσεις, οι ιδεολογικές ζυμώσεις, και τα πειράματα της πρώτης δεκαετίας θα καταλήξουν στην ίδρυση, το 1910, του *Εκπαιδευτικού Όμιλου*, γύρω από τον οποίο θα στραφεί η μεταρρύθμιση έως το 1929. Τη στιγμή της ίδρυσής του ο Όμιλος θα εκφράσει τις αστικές φιλελεύθερες απόψεις, κύριο πρόταγμα των οποίων είναι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ενώ από την άλλη θα αποστασιοποιηθεί από το γλωσσικό παράδειγμα του Ψυχάρη. Η δραστηριότητά του δεν θα μείνει στα όρια της φιλολογικής παραγωγής της γλωσσολογικής έρευνας και της προπαγάνδας του δημοτικιστικού ιδεώδους. Ως στόχο του θα θέσει το πέρασμα της γλωσσικής μεταρρύθμισης μέσα από τον κρατικό μηχανισμό, γεγονός που θα αποτελέσει καινοτομία για τις μέχρι τότε αντιλήψεις που αφορούν τα μέσα επίτευξης των στόχων της. Έτσι ο Όμιλος θα λειτουργήσει ως κατεξοχήν ομάδα πίεσης προς την πολιτική εξουσία, ενώ όταν η πολιτική συγκυρία το επιτρέψει θα στελεχώσει τους θεσμούς της προκειμένου να θέσει σε εφαρμογή τις προτάσεις του.

Το 1917, μεσούσης της επαναστατικής κυβέρνησης του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, η τριανδρία Δελμούζου, Τριανταφυλλίδη, και Γληνού θα στελεχώσει το Υπουργείο Παιδείας θέτοντας σε εφαρμογή τη μεταρρύθμιση. Βέβαια, αν και οι συνθήκες φαίνονται να νομιμοποιούν ριζικές τομές, η μεταρρύθμιση θα περιοριστεί στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Την ίδια στιγμή ξεσπάει διαμάχη στο εσωτερικό του δημοτικιστικού στρατοπέδου που αφορά κυρίως το είδος της δημοτικής και τον επισπευσμένο, κατά κάποιους, χαρακτήρα της μεταρρύθμισης. Από εκείνη την στιγμή η ρήξη ανάμεσα στον Ψυχάρη και τον Εκπαιδευτικό Όμιλο οριστικοποιείται. Οι σοσιαλιστές δημοτικιστές,

στον βαθμό που διαφοροποιούνται από τον Βενιζέλο, θα τείνουν να ταυτιστούν με το ψυχαρικό γλωσσικό παράδειγμα.

Τρία χρόνια αργότερα, με την πτώση της κυβέρνησης του Βενιζέλου, οι νομοθετικές ρυθμίσεις του 1917 καταργούνται. Από το 1922 έως το 1925 γίνονται ξανά κάποια δειλά βήματα, ενώ με τη δικτατορία του Πάγκαλου θα υπάρξει παλινδρόμηση στα πριν από το '22. Το 1928, νέα κυβέρνηση του Βενιζέλου επιχειρεί μια πιο ευρεία μεταρρύθμιση, εισάγοντας τη δημοτική στο Γυμνάσιο και επιχειρώντας τη διδασκαλία των αρχαίων από μετάφραση. Το 1929 νέοι νόμοι θα ψηφιστούν από το βενιζελικό υπουργό παιδείας Κ. Γόντικα, προβλέποντας διαρθρωτικές αλλαγές στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπου γίνεται συστηματική προσπάθεια για την εφαρμογή μιας αστικού τύπου μεταρρύθμισης στην Παιδεία. Το 1930 η δημοτική γίνεται η γλώσσα όλων των τάξεων της πρωτοβάθμιας. Βέβαια, ακόμη και με τα διατάγματα του 1931 σχετικά με το πρόγραμμα μαθημάτων του γυμνασίου από το βενιζελικό Γ. Παπανδρέου, τα αρχαία διατηρούν πάντοτε την πλειοψηφία των ωρών διδασκαλίας απέναντι στα νέα ελληνικά. Το 1933, με τη νέα κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, θα υπάρξει και πάλι μερική παλινδρόμηση με τον περιορισμό της δημοτικής στην πρωτοβάθμια, ενώ ένα χρόνο πριν τη μεταξική δικτατορία, δηλαδή το 1935, οι ώρες των νέων ελληνικών θα μειωθούν ξανά, αυτή τη φορά και στα Γυμνάσια. Τελικά, η περίοδος που ξεκινάει από την πρώτη μεταρρύθμιση για να φτάσει μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίζεται από μια έντονη ασυνέχεια λόγω της πολιτικής αστάθειας, ενώ το τελικό όφελος για τη δημοτική φαίνεται να είναι περιορισμένο.

Από τον Μεσοπόλεμο στη δικτατορία

Παρ' όλα αυτά, από το 1885 έως το Β' Παγκόσμιο η δημοτική φαίνεται να έχει καταφέρει άλματα σε σχέση με την καθαρεύουσα και να έχει θέσει στέρεες βάσεις για την επικράτησή της. Σε ό,τι αφορά, αρχικά, τον χώρο της λογοτεχνίας η κυριαρχία της κατά τον Μεσοπόλεμο είναι ξεκάθαρη. Την ίδια περίοδο, επίσης, δίνει σοβαρά δείγματα ρύθμισης και κωδικοποίησης μέσα από τις εργασίες του Τριανταφυλλίδη και του Τζάρτζανου, ενώ διαπιστώνουμε την πρώτη, έστω και δειλή, αποδοχή της, από τους επίσημους φορείς. Μην ξεχνάμε ότι η Γραμματική του Τριανταφυλλίδη προκύπτει τη συγκεκριμένη στιγμή (αποκρυσταλλώνοντας ουσιαστικά παλαιότερες εργασίες του), δηλαδή λίγο πριν από τον πόλεμο, ως αποτέλεσμα της αντίστοιχης πρωτοβουλίας του μεταξικού κράτους για τη συγγραφή σχολικού εγχειριδίου διδασκαλίας της δημοτικής. Από την άλλη, η δημοτική καταφέρνει μέσα από μεταρρυθμίσεις και αντιμεταρρυθμίσεις να παγιωθεί στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οφείλουμε επίσης να έχουμε υπόψη μας ότι οι επιστημονικές εργασίες και οι ιδεολογικές αναζητήσεις των δημοτικιστών διανοουμένων παρέχουν την ιδεολογική νομιμοποίηση που της είναι απαραίτητη για να υπάρξει ως εθνική γλώσσα. Με άλλα λόγια, θα θεωρηθεί πως η δημοτική εξασφαλίζει και εγγυάται την εθνική ενότητα, ενώ από την άλλη αποτελεί εκφραστή της γλωσσικής και εθνικής συνέχειας από την αρχαία έως την νέα Ελλάδα. Μπορεί να βρισκόμαστε ακόμη μακριά από την οριστική ιδεολογική της επικράτηση, όμως τα θεμέλια έχουν ήδη μπει. Ουσιαστικά, στα εξήντα χρόνια σχεδόν απρόσκοπτης κυριαρχίας της καθαρεύουσας (1830-1890), αυτή δεν φέρνει ούτε την ανάλογη ρύθμιση και κωδικοποίηση ούτε την επικράτησή της στη λογοτεχνία, ενώ από την άλλη με την είσοδο του νέου αιώνα βρίσκεται ιδεολογικά αποδυναμωμένη σε σχέση με το παρελθόν. Έτσι, θα μπορούσαμε να περιμένουμε ότι η δημοτική είναι έτοιμη να προχωρήσει σταδιακά κατακτώντας σιγά σιγά τους πολιτικούς θεσμούς.

Στη δεκαετία όμως του 1930 επέρχεται και η κάμψη του δημοτικιστικού κινήματος. Από τη μια θα υπάρξει αποσυσπείρωση των δημοτικιστών, ενώ από την άλλη ο κινητήριοι μοχλός της μεταρρύθμισης, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, αποδυναμώνεται μέχρι που παύει να λειτουργεί. Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι εισπράττουν αρνητικά τα συνεχή κύματα των αντιμεταρρυθμίσεων και την καταστολή και σταδιακά περιορίζονται στα καθαρά φιλολογικά και γλωσσολογικά τους καθήκοντα. Ακόμη και οι πιο δραστήριοι, όπως ο Τριανταφυλλίδης και λίγο αργότερα ο Παπανούτσος, θα προτιμήσουν την ευκαιριακή συνεργασία με τους επίσημους κρατικούς θεσμούς από τη δημιουργία οργανωμένων ομάδων πίεσης ή τη συμμετοχή τους σε αυτές. Ταυτόχρονα, η δυναμική άνοδος και παρουσία της κομμουνιστικής αριστεράς κατά τη δεκαετία του

1930 θα αλλάξει τον χαρακτήρα του γλωσσικού. Το νέο πολιτικό ρεύμα θα υιοθετήσει, ήδη από τη δεκαετία του 1920, την ψυχαρακή εκδοχή της δημοτικής και το ΚΚΕ θα αποτελέσει τη σοβαρότερη ομάδα πίεσης που ανάμεσα στους στόχους της θα θέσει την επιβολή και επικράτηση της δημοτικής.

Οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονται μετά τον πόλεμο λειτουργούν απαγορευτικά για τη σταδιακή είσοδο της δημοτικής σε επίπεδο θεσμών. Τα στερεότυπα και η μυθολογία που διαμορφώθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα κατά της δημοτικής και των εκπροσώπων της ανατροφοδοτούνται, στον βαθμό που η κομμουνιστική αριστερά, η μόνη σχεδόν οργανωμένη ομάδα υποστήριξης της δημοτικής, γίνεται για το νέο αυταρχικό καθεστώς το μαύρο πρόβατο και ο κατεξοχόν εκπρόσωπος του αντεθνικού, ανθελληνικού και αθεϊκού στοιχείου. Έτσι η δημοτική είναι πλέον δυο φορές πιο επικίνδυνη: όντας ανατρεπτικό σύμβολο γίνεται πια η γλωσσική ποικιλία ενός ανατρεπτικού πολιτικού σχηματισμού. Η αντίδραση που υπάρχει από θεσμικούς και εξωθεσμικούς φορείς της εξουσίας, ήδη από το 1901, θα ενταθεί στο μέτρο που τα δημοτικιστικά αιτήματα μετατοπίζονται από τον αστικό-φιλελεύθερο χώρο στον χώρο της κομμουνιστικής αριστεράς. Από την άλλη, το ιδεολογικό κενό που επιφέρει η άδοξη λήξη της Μεγάλης Ιδέας και η σταδιακή μετατόπιση του «εθνικού εχθρού» από τον εξωτερικό (Τουρκία και Βουλγαρία) στον εσωτερικό (κομμουνιστική αριστερά) θα διευκολύνει, μεταξύ άλλων, και τις βολές κατά της δημοτικής.

Την επόμενη του εμφυλίου, το νεότευκτο καθεστώς σκληραίνει τη στάση του και αντιδρά σε οτιδήποτε το νεωτεριστικό, ενώ περιορίζει τα δημοκρατικά δικαιώματα και τις ελευθερίες, και καταπολεμά ό,τι θα μπορούσε να αμφισβητήσει την πολιτική εξουσία έστω και σε συμβολικό επίπεδο. Κατά την περίοδο αυτή η διδασκαλία της καθαρεύουσας και των αρχαίων θα αποκτήσουν «φρονηματιστικό» ρόλο, ενώ η πρώτη καθίσταται πλέον ξεκάθαρα γλωσσικός δείκτης πολιτικών πεποιθήσεων. Ο Ε. Παπανούτσος, στις δυο δεκαετίες που ακολουθούν τον πόλεμο, επιχειρεί να κινηθεί μέσα στο πνεύμα του Ομίλου και να προωθήσει διαρθρωτικές αλλαγές στην εκπαίδευση στοχεύοντας πριν απ' όλα στην ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης, στην εξάπλωση της δημοτικής και την αύξηση των ετών της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Οι πρωτοβουλίες που αναπτύσσει μέχρι το 1964 από τις διάφορες θέσεις που κατέχει στον κρατικό μηχανισμό, θα έχουν όμοια κατάληξη με αυτές των προηγούμενων δεκαετιών: είτε τα υπομνήματα και νομοσχέδιά του θα βρίσκουν εμπόδια και δεν θα περνούν είτε, όποτε επικυρώνονται, θα ακυρώνονται με την αλλαγή ηγεσίας της χώρας.

Το 1964 έχουμε την τελευταία μεταρρύθμιση από την κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, πριν την οριστική καθιέρωση της δημοτικής. Πρόκειται για μια μεταρρύθμιση η οποία μεταξύ άλλων ορίζει την ισοτιμία της δημοτικής απέναντι στην καθαρεύουσα στο σχολείο, καθιστώντας την επίσημη γλώσσα του εκπαιδευτικού θεσμού. Ασφαλώς, και αυτή, ανατρέπεται με το απριλιανό πραξικόπημα. Η δικτατορία των συνταγματαρχών θα καταφέρει ουσιαστικά και το τελευταίο πλήγμα στην ... καθαρεύουσα. Από τα πρώτα κιόλας χρόνια, το καθεστώς των συνταγματαρχών χάνει σιγά σιγά τη νομιμοποίηση των παραδοσιακών στρωμάτων που αρχικά το στήριξαν ή που πρόβαλαν την ανοχή τους, αναβιώνει τις εμφυλιοπολεμικές ακρότητες, τείνει σε έναν όλο και πιο ευρύ απομονωτισμό, τρέφοντας ταυτόχρονα έναν άκρατο συντηρητισμό. Όλα αυτά λαμβάνουν χώρα με την ένδυση μιας γλώσσας που με ιδιαίτερη δυσκολία συντηρούσε τις προηγούμενες δεκαετίες κάποια επίφαση νομιμότητας. Το αποτέλεσμα θα είναι πως στο τέλος της δικτατορίας η καθαρεύουσα απεκδύεται σχεδόν οριστικά τα όποια νομιμοποιητικά ίχνη της είχαν απομείνει. Η Μεταπολίτευση, ουσιαστικά, δεν θα έχει παρά να επικυρώσει ένα είδος τετελεσμένου γεγονότος, υπογράφοντας τη ληξιαρχική πράξη θανάτου της καθαρεύουσας.

Η Μεταπολίτευση: Επίλογος

Η συνταγματική και νομική κατοχύρωση της δημοτικής το 1976 σήμανε τυπικά το τέλος της επίσημης κυριαρχίας της καθαρεύουσας και τη λήξη του γλωσσικού ζητήματος, με τους όρους που αυτό εκφράστηκε από το 1888 και έπειτα. Έτσι η δημοτική του Τριανταφυλλίδη επιβλήθηκε νομικά και κυριάρχησε οριστικά και σε ιδεολογικό επίπεδο με τη Μεταπολίτευση. Βέβαια, το λήξαν γλωσσικό ζήτημα αντικαταστάθηκε από

μια σειρά άλλων ζητημάτων τα οποία άρχισαν να απασχολούν την ελληνική κοινωνία ελάχιστα χρόνια μετά την πτώση της δικτατορίας και προκάλεσαν συζητήσεις που φτάνουν έως τις μέρες μας. Έτσι, ζητήματα όπως αυτά της γλωσσικής «φτώχειας», «λεξιπενίας», «αλλοίωσης» και «ρύπανσης» της νέας ελληνικής, του μη ικανού αριθμού ωρών διδασκαλίας των αρχαίων, «απαραίτητων», κατά τα άλλα, για την ορθή χρήση της (μητρικής) γλώσσας, ο «κίνδυνος» εξαφάνισής της από την εισβολή των αγγλικών, θυμίζουν στερεότυπα και στάσεις παρελθόντων δεκαετιών που αναβαπτισμένα σε ένα νέο κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο, εξακολουθούν να συντηρούν ένα κλίμα γλωσσικής κινδυνολογίας.

Βιβλιογραφία

1. ΔΗΜΑΡΑΣ, Α. 1973. *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: Τεκμήρια ιστορίας*. 2 τόμ. Αθήνα: Ερμής.
2. *ΑΝΤΙΤΕΤΡΑΔΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ*. «Αφιέρωμα στο Δημήτρη Γληνό», 60-61.
3. D'EICHTAL, G. 1864. *De l'usage pratique de la langue grecque*. Παρίσι.
4. □□□. 1870. *De la reforme progressive et de l'état actuel de la langue grecque*. Παρίσι.
5. ΚΟΔΡΙΚΑΣ, Π. 1894. *La Pluralité des mondes*. Βιέννη.
6. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. 1884. *Η αθανασία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα.
7. ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε. 1986. *Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του δημοτικισμού*. 2 τόμοι. Αθήνα: Καστανιώτης.
8. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ, Ι. 1994. *Απαντα*. 1ος τόμ. Αθήνα: Χριστακόπουλος.
9. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. 1998. *Η Γλώσσα και το Εικοσιένα*. 2η έκδ. Αθήνα: Στάχυ.
10. ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ, Ρ., επιμ. 1976. *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*. Αθήνα: Ερμής.
11. □□□. 1999. *Γλώσσα εκπαίδευση και πολιτική*. Αθήνα: Ολκός.
12. □□□. 2001. Το γλωσσικό ζήτημα. Στο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα* επιμ. Α. Φ. Χριστίδης, 155-159. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
13. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Α. 1992. *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*. 7η εκδ., Αθήνα: Κέδρος.
14. □□□. 2001. *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
15. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α.-Φ. 1999. *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*. Αθήνα: Πόλις.
16. □□□. 2001. Η νέα ελληνική γλώσσα και η ιστορία της Στο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης et al., 149-154. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
17. ΨΥΧΑΡΗΣ, Γ. 1999. *Το ταξίδι μου*. Αθήνα: Μοντέρνοι καιροί.

¹ Όπως αναφέρει η Ρ. Σταυρίδη Πατρικίου (2001, 156), «το 1856 θα εκδοθεί βασιλικό διάταγμα σχετικό με τη σχολική γλώσσα το οποίο θα ορίζει ότι “Γραμματική της ελληνικής γλώσσας ορίζεται η της αρχαίας και μόνη”».

² Οι πρακτικές που θα υποστηρίξει ο Ψυχάρης προκειμένου να επιτευχθεί η Ιδέα έγκεινται κυρίως στην παραγωγή λογοτεχνίας στη δημοτική, στις μεταφράσεις προς τη δημοτική, στον φιλολογικό και γλωσσολογικό σχολιασμό, τον πολλαπλασιασμό των μονογραφιών, καθώς και την προπαγάνδισή του δημοτικιστικού ιδεώδους, ή όπως ο ίδιος γράφει της Ιδέας.

³ Μέσα στα πλαίσια αυτού του πνεύματος απαιτείται ο εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης σε επίπεδο διδακτικού προγράμματος, αλλά και της εκπαίδευσης ως οχήματος αξιών. Έτσι τίθεται ως στόχος η μείωση των ωρών διδασκαλίας ορισμένων θεωρητικών μαθημάτων (λατινικών, αρχαίων και θρησκευτικών), η εισαγωγή πρακτικών δραστηριοτήτων και μαθημάτων, καθώς και η ενίσχυση της τεχνικής εκπαίδευσης. Από την άλλη θα υποστηριχθεί η εκκοσμίκευση του σχολείου, η ενίσχυση του θετικιστικού πνεύματος και της πολιτικής αγωγής, όπως επίσης και η υποστολή του αυταρχικού τρόπου αντιμετώπισης του μαθητή.